

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 80:811.163.42`35-05Jagić, V.
Pregledni članak
Review

LADA BADURINA
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
lada.badurina@ffri.uniri.hr

Primljeno: 04. 03. 2024.
Prihvaćeno: 22. 04. 2024.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y26kecgzz9>

U OPOZICIJI RADI ORTOGRAFIJE: VATROSLAV JAGIĆ IZMEĐU "ETIMOLOGIJE" I "FONETIKE" U HRVATSKOME PRAVOPISU

Rasprava *O pravopisu* (1864), koju je Vatroslav Jagić napisao sa svega dvadeset i šest godina, po mnogo čemu zauzima istaknuto mjesto ne samo u njegovu opusu nego i – šire – u zbivanjima na devetnaestostoljetnoj filološkoj sceni. Njome se naime mladi Jagić predstavio kao izniman filolog čiji su argumentirani stavovi uspjeli ozbiljno uzdrmati ugled zagrebačke filološke škole i dotad neupitan autoritet Adolfa Vebera Tkalčevića, a s druge strane Jagićevim su priklanjanjem (umjerenom) fonološkom pravopisu ohrabreni bili hrvatski vukovci zastupajući koncepciju fonološkoga ("fonetičkoga") pravopisa. Međutim sam je Vatroslav Jagić bio suzdržan prema objema krajnostima ističući da se ni jedno od dvaju pravopisnih načela – morfonološko ("etimološko") i fonološko ("fonetičko") – ne može do kraja provesti. Jagićevi će se stavovi o hrvatskome pravopisu osim u studiji *O pravopisu* iščitavati i u njegovim kasnijim napisima, među kojima su i prikazi nekih od kapitalnih djela hrvatskih vukovaca.

Ključne riječi: Vatroslav Jagić; hrvatski pravopis; zagrebačka filološka škola; hrvatski vukovci; morfonološko pravopisno načelo; fonološko pravopisno načelo.

1. UVODNO

U zrelim svojim godinama odmjereno je, staloženo i mudro Vatroslav Jagić pisao o jednoj epizodi koja je obilježila njegovo mladenaštvo: naime 1910. godine poprilično samokritično osvrnuo se on na jedan svoj članak iz 1864. godine, na raspravu *O pravopisu*, koja je bila objavljena na više od 60 stranica u prvim dvama brojevima novopokrenutoga časopisa *Književnik*,¹ te je snažno uzburkala onodobnu filološku javnost. Najkraće rečeno, sudjelujući u pokretanju novoga znanstvenog časopisa, Jagić je odlučio uvodno predstaviti novi pravopis koji će se u njemu – njegovom zaslugom i osobitim zalaganjem – primjenjivati, a pravopis je to koji je u pojedinim (upravo ključnim) rješenjima bio različit od (službenoga)² pravopisa zagrebačke filološke škole. I ne samo da su zbog toga ubrzo zahladnjeli, donekle postali i napeti, odnosi između tada dvadesetšestogodišnjeg Jagića i vodećih hrvatskih intelektualaca, iliraca (Adolfa Vebera Tkalčevića, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, pa i Bogoslava Šuleka i kancelara Ivana Mažuranića) nego je time bio nagrizen i autoritet Adolfa Vebera Tkalčevića te u konačnici nagoviješteno slabljenje utjecaja zagrebačke filološke škole, početak njezina *sutona*.³

¹ Usp. Vatroslav JAGIĆ, “Naš pravopis“, *Književnik*, god. I, sv. 1. 1–34, sv. 2, 1864, 151–180.

Književnik: Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti pokrenut je uz novčanu subvenciju biskupa Strossmayera i potporu Matice ilirske. Uređivali su ga Franjo Rački, Vatroslav Jagić (kao redaktor za jezik i literaturu) i Josip Torbar (usp. o tome i u Vatroslav JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, 366). Časopis *Književnik* zamišljen je kao znanstveni časopis, koji je “imao dokazati da u Hrvatskoj ima znanstvenog potencijala potrebnog da bi se osnovala akademija znanosti” (Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti. Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića*, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske – Globus – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1988, 89) te se smatra pretečom *Rada JAZU*. Objavljena su tri godišta toga časopisa – ukupno 1821 stranica, od čega ih je sam Jagić ispisao 437 (usp. Isto, 90).

² Kancelar Ivan Mažuranić potpisuje Naredbu Dvorske kancelarije od 29. listopada i 19. studenoga 1862. br. 3180 i 4108 prema kojoj se u hrvatskim školama primjenjuje jedan, ilirski pravopis (usp. Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Treće, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002, 567–568). Bilješku o tome čitamo i u predgovoru Brozova Hrvatskoga pravopisa: “Koliko je meni poznato, školska je vlast god. 1862. (naredbama dvorske kancelarije od 29./X. br. 3180. i od 19./XI. br. 4108.) prvi put odredila, da valja u hrvatskim školama p i š u ć i l a t i n s k i m slovima upotrebljavati jedan pravopis, i to pravopis, koji se onamo od god. 1836. držao u glavnome za književni (věra, děte; pěrst, bratja; ladja; otacah; sladko, sbor; razčistiti; bezzakonik; svetčanost...)” (Ivan BROZ, *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1892, I; istakla L. B.; spacioniranje u izvorniku).

³ Usp. o tome npr. Ljudevit JONKE, *Književni jezik u teoriji i praksi. Drugo, prošireno izdanje*, Znanje, Zagreb, 1965, 116–118; Radoslav KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom“, *Jagićev zbornik*, ur. Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Nullo Minissi, Zavod

Dakle 1910. godine, prevalivši sedamdesetu, piše Jagić u *Obzoru* kraći članak *U opoziciji radi ortografije*.⁴ U njemu priznaje *da bi možda bilo pametnije* da su pravopisnu reformu *izveli istih*, ali – veli – “mlada glava nema mira” te odmah i nastavlja: “Ja sam mislio, da mi valja topovima komparativne gramatike, pouzajmiv gdje koje tane čak iz sanskritskog jezika, rasprskati ono jedno slovo 'h'”.⁵ U sličnom će tonu Jagić poentirati i u memoarskoj prozi *Spomeni mojega života*:

“Danas ne bih ja otvorio našu naučnu radnju r a s p r a v o m o – p r a v o p i s u. Jedva koje pitanje u literaturi raspaljuje tako strasti kao upravo pravopis; ono je i u tom slučaju uneslo smetnju u redove nekih naših pisaca, inače naših pristalica. Nevino slovo u genitivu množine h (-ah, odatle K u r e l č e v porugljivi izraz 'ahavci') uzbuni i V e b e r a i Š u l e k a, da ne govorim o B a b u k i ć u ili M a ž u r a n i ć u; Književnik dobi značaj opozicije ne samo literaturne već i političke, jer su njegovi glavni saradnici bili pored R a č k o g a sve sami Š t r o s m a j e r o v c i, među njima dakako i ja.”⁶

2. MIJENE U JAGIĆEVIM PRAVOPISNIM NAZORIMA

U ovom će prilogu biti riječi o Jagićevim pravopisnim nazorima. Pritom ćemo osim spomenute po mnogo čemu prijelomne studije *O pravopisu* (1864) u obzir

za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986, 93–126: 93; Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 590–591.

⁴ Objavljeno i u V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 365–368.

⁵ Usp. V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 366. Misli na *h* iz nastavka za genitiv množine (-ah) – usp. *ženah* – za što su se zalagali ilirci. O tome će međutim više riječi biti ovdje u nastavku. Dalje će u istome tekstu Jagić opisivati narušene svoje odnose s *ahavcima*, napose s Vjekoslavom Babukićem, Antunom Mažuranićem i Adolfom Veberom, koji je, štoviše, bio direktor zagrebačke gimnazije, na kojoj je mladi Jagić službovao. Apsurdnost je situacije u kojoj se našao iskazao ovim riječima: “Moj je položaj postao smiješan i lažljiv. Kao profesor imao sam dužnost, da u službenim aktima u školi i izvan škole pišem službenom školskom ortografijom, dok je sva odrasla mladež dobro znala, da ja tog načina pisanja ne odobravam, da u Književniku ustajem protiv njega” (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 367). U taj se, kako veli Jagić, *konflikt između propisa i naučnog uvjerenja* na svojevrstan način uključio i kancelar Ivan Mažuranić iskazujući želju da se hrvatski književni jezik, poput francuskoga, i u pravopisu ujedini. “Lijepa misao”, reklo bi se, s dozom će sarkazma konstatirati Jagić, “samo šteta, što se nije našlo drugog sredstva, koje bi izvelo to jedinstvo, već se spalo na rogatu školsku ortografiju, kojom se nije nitko više služio, čak ni sam službeni organ – ‘Narodne novine’”. Naposljetku opisat će Jagić svoj skorašnji susret s kancelarom Mažuranićem u Beču kad mu je – mladome – *odlanulo što mu veliki hrvatski pjesnik i pisac* očito ne spočitava pitanje ortografije u *Književniku* jer puna dva sata provedoše u ugodnu razgovoru, a njihovi odnosi “postaše opet iskreni i srdačni” (usp. Isto, 367–368).

⁶ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mojega života. I deo (1838–1880)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930, 59; spacioniranje u izvorniku.

morati uzeti i druge autorove zapise o slovopisnim i/ili pravopisnim pitanjima. U tome će kontekstu posebno mjesto zauzeti i prvi (doduše nepotpisan/nepotpuno potpisan⁷) Jagićev tekst *Quomodo scribamus nos?*, koji je 1859. godine kao podlistak u nastavcima objavljivao u *Narodnim novinama*.⁸

Naime te 1859. Vatroslav Jagić za pravopisni program zagrebačke škole i Vebera kao njegova zagovornika (*naš slavno poznati gospodin V., muž veleučan*) ima samo riječi hvale. Ipak, mora se primijetiti, pozivajući na prihvaćanje Veberova pravopisa, Jagić u prvome redu zaziva *pravopisnu slogu* jer oni koji ga ne prihvaćaju “neprijateljstvo pobuđuju i razdor siju”⁹ te štoviše podsjeća na velike zasluge *kajkavaca Hrvata* (tj. iliraca) jer “u njihovoj sriedi porodi se ona uzvišena misao književne sloge, književnoga jedinstva – j e d n o g a k n j i ž e v n o g a j e z i k a J u g o s l a v e n a h !”¹⁰ Zalažući se stoga ne samo za nastavak *-ah* u genitivu množine nego i za stare oblične nastavke za dativ, lokativ i instrumental množine, naglašava: “Tko će nam moći prigovoriti, što smo, imajući pred očima **uzvišenu onu gore rečenu ideu o književnom jeziku**, izabrali i voljeli tri, i to pravilne forme, neg’li jednu? jedno postà naša deklinacija po dvie forme bogatijom, a drugo, **udarismo srednjom stazom izmedju Sèrbah i Slovenacah**”.¹¹ Tek u drugom su planu razlozi koje bismo mogli smatrati jezičnima! Premda će priznati da je teško utvrditi kako se gdje izgovara, odnosno “u kojih se predielih h čuje, u kojih li ne” (a poziva se pritom i na zapise Vuka Stefanovića Karadžića), bez zadržke će konstatirati da se izgovor glasa *h* u tim pozicijama ne može smatrati pogreškom:

“Ondie, gdje se *h* čuje, nije suvišno dodan, već je po etimologiji na svome mjestu; a ondie, gdje se nečuje, nečuje se upravo zato, jer je izpušten. Pisme *h* naime, kako gore rekosmo, nije nego hak (spiritus), koi se svagdie slabo, a najslabije ili baš ništa na koncu rieči čuje. [...] – Dakle, mi kažemo dalje ovako: što se kod mnogih, dà kod većine, *h* u gen. množ. broja nečuje, to se imade u istu kategoriju staviti s onim, što se kod svih onih nečuje *h* ni u ovakovih primierih: u ora (orah), vla (vlah), oću (hoću), itar (hitar), lad (hlad), rom (hrom) itd. Ili možda bi ga vi svagdie u tih navedenih primierih takodjer izpuštali? Kako vas volja, al to ćete priznati, da svugdie ovdie etimologija *h* zahtieva!”¹²

⁷ Na kraju zadnjeg nastavka kao potpis stoji V. J-g-ć.

⁸ Usp. [Vatroslav JAGIĆ], “Quomodo scribamus nos?”, *Narodne novine*, Zagreb, 1859, br. 37–39.

⁹ [V. JAGIĆ], “Quomodo scribamus nos?”, 37. Broj se odnosi na broj *Narodnih novina* na koji se upućuje. Jagićev se podlistak u pravilu objavljuje na dnu prve (odnosno prve i druge) stranice svakog od triju brojeva (37–39).

¹⁰ [V. JAGIĆ], “Quomodo scribamus nos?”, 38; isticanja u izvorniku.

¹¹ [V. JAGIĆ], “Quomodo scribamus nos?”, 38; istakla L. B.

¹² [V. JAGIĆ], “Quomodo scribamus nos?”, 39.

Neće biti lako dokučiti sve razloge zbog kojih je pet godina nakon članka objavljenoga u *Narodnim novinama* Vatroslav Jagić iz *pozicije* prešao u *opoziciju*, zašto se u spomenutoj svojoj znatno opsežnijoj raspravi *O pravopisu* svim silama odlučio suprotstaviti pravopisnoj koncepciji koju je doskora zdušno branio, zašto se od žestokog *ahavca* premetnuo u ljutog protivnika pravopisa zagrebačke škole. Puno će lakše biti prepoznati nove argumente za kojima je Jagić posegnuo kako bi potkrijepio novozauzete stavove.

Nagađanjima dakle je li nedvosmisleno – i za mnoge, vjerujemo, nenadano – Jagićevo distanciranje od dotadašnjih autoriteta bila logična etapa na putu sazrijevanja mladoga znanstvenika, jesu li tome prethodile još kakve (međugeneracijske) trzavice ili je pak riječ isključivo o umnogome predvidivoj posljedici kopnjenja idealističkih ilirskih zamisli o zajedničkom ilirskom književnom jeziku i pravopisu, koje bi mogli (i željeli) prigrлити svi Južni Slaveni,¹³ pretpostaviti ćemo na ovome mjestu u Jagićevu tekstu eksplicitno iskazane stavove o tome kakav bi – ali i zašto baš takav – trebao biti novi hrvatski pravopis te neprikrivenu autorovu odlučnost da se to odmah (ponajprije u časopisu *Književnik*) dosljedno i provede. Tako već na prvoj stranici prvoga broja prvoga godišta časopisa Jagić najavljuje:

“Zato ćemo nastojati u ovom časopisu, da s preduzetom nakanom¹⁴ budu u potpunom skladu sva sredstva, dapače **umah na početku da udarimo onim putem, koji je najpreči do željene svrhe**, što nam kao konačni postulat pred očima trepti. Dakako tko si nije već u napred u glavu zabio, da mu njegova samovolja mora obćenitim zakonom izaći, nezna jošter svega u onolikom savršenstvu na početku, kolikim želi istom da mu bude ovjenčan uspjeh; sa svim tim **bilo bi nerazmišljeno i nerazborito, da s kojekakvih obzira odgadjamo na zgodnija tobože vremena i ono, što se već ov čas može uzeti za siguran dobitak znano-**

¹³ O potonjemu usp. u Zlatko VINCE, “Jagić u povijesti hrvatskoga jezičnog standarda”, *Jagićev zbornik*, ur. Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Nullo Minissi, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986, 161. Da i u tome ima istine, svjedoče i Jagićeve riječi: “Čim su dakle u nas nestala ona vremena, kada bezazleno snivasmo o nekom umjetnim načinom sagradjenom jeziku, koji bi, sastavljen iz svakojakih i svačijih ingredijencija, ugadjao svemu jugu, (nekoji, u kojih bijaše više esprit-a priokupiše još i sjever!); čim dan današnji, neuspjehom poučeni, shvaćamo, da jedina unutarnja snaga valjana i na temelju podpune sloge medju Hrvati i Srbi razvijene narodne knjige može pritegnuti iztok i zapad: bilo bi, osvjedočen sam, suvišno svako oduže zagovaranje i zaštićivanje onoga, što si dan za danom sve dalje put krči, onoga, što se osniva na sasvim naravskom načelu [...]” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 23).

¹⁴ Prethodno je to iskazana nakana da se suvremene znanstvene spoznaje i praktično primijene jer “treba da takodjer svako znanstveno izraživanje uzima svoju praktičnu svrhu”: “Želeći pako, da nam trud i nastojanje u pojedinih strukah znanstvenih što prije i očitije izadje nekim učinkom na vidjelo, smatramo da je upravo onieh, koji se takovim izpitivanjem bave, najpoglavitija dužnost, da sami duševne svoje nalazke uvedu u život, da jih predoče svietu ne samo po opisu i nauku već u gotovoj slici” (usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 1).

sti, te držimo za najpraktičniji uvod u ovaj književni podhvat [...], da se rekne koja o našem pisanju hrvatskih riječi, kako je danas obično, da se razloži, što valja što li nevalja, da se iztumači, **kojih će se načela ovaj časopis držati, da mu bude pravopis što bliži današnjim znanstvenim izvodom jezikoslovnim, a što priličniji i dosljedniji sudbinam prošlim.** Nastojat ćemo, govoreći o predmetu prema vrijednosti, da čitav nauk, podkrijepljen dokazi, osnujemo na temelju obćenito prizvanih u učenom svijetu istina, nebi li, što je samo sobom sitno i nepristupno, postalo razumnije i zanimivije”.¹⁵

Ponajprije, konstatirat ćemo da autor već u prvim rečenicama svoje rasprave osobito naglašava znanstvene razloge, štoviše nimalo skromno najavljuje da njegova pravopisna rješenja znače *siguran dobitak znanosti* jer izrađena su *na temelju obćenito prizvanih u učenom svijetu istina*. Uz njih, ispravno primjećuje, u kodifikaciji će pravopisne norme bitnu ulogu imati i tradicija pismenosti – jer važno je da pravopis bude i što *priličniji i dosljedniji sudbinam prošlim*.¹⁶ Uočavamo, nema više ni spomena o jezičnoj/pravopisnoj slozi, što bila je misao vodilja u članku *Quomodo scribamus nos?*. Drugo, ambicioznost se Jagićeva pothvata ogleda i u činjenici da ga je u uvodu predstavio kao dio većega, ozbiljnijeg programa: u novome časopisu novi će se pravopis odmah početi primjenjivati jer bilo bi *nerazborito* odgađati to *na zgodnija tobože vremena*. I treće, ni u uvodu, najavljujući novi pravopis, ne suspreže se mladi Jagić od polemičkih tonova – ne baš taktično proziva neistomišljenike da su si *unapred u glavu zabili* da im njihova *samovolja mora obćenitim zakonom izaći*.¹⁷ Sve u svemu, burne su reakcije na ovaj članak, koje su ubrzo i uslijedile, morale biti očekivane!

¹⁵ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 1; istakla L. B.

¹⁶ O tome međutim više u nastavku. O odnosu pravopisne norme spram (1) jezične politike, (2) tradicije pismenosti i (3) jezika (potonje bi Jagić smatrao znanstvenim razlozima) usp. u Lada BADURINA, *Pravopisne studije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017, 25–32.

¹⁷ I u drugom broju časopisa, u nastavku svoga članka nastavlja Jagić u istome (polemičkom) tonu: “Bilo bi takodjer suvišno, izriekom spominjati, **da se neoslanjam na ugled osobe, nego na ugled stvari t. j. ovdje na ugled jezika** i njegovih nutarnjih, od samovolje pojedinih slovnica i slovničkih nauka nezavisnih zakona. **Zato ću se riedko samo pitati, t k o što reče, a često puta, š t o tko reče.**” Štoviše, i u podrubnoj bilješci konkretizira on da “žalibože ima ljudi, kojim taj članak i njegov naslov nije po volji; tuže se, zašto neimamo ništa važnijega, negoli je o 'pravopisu' pisati; **na ovake prigovore neka odgovaraju sami članci i nepristran sud čitatelja**; a tko misli, da se tiem nesloga i razdorsije, što se nespretnost, dà p o g r j e š n o s t kojega s l o v n i č k o g a oblika dokazuje, i to pod čednim naslovom 'naš pravopis' – **p r i s t r a n j e, i n e p r a v e d a n t e zavidi našem napredku**” (usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 151; istakla L. B.; spacioniranje u izvorniku). Iako se ovdje ne bavimo polemičkim značajkama Jagićeva članka ni polemičnošću kao takvom, valja spomenuti da su difamiranje protivnika, ali i nastojanje da se pridobije podrška čitatelja glavne značajke polemike/polemičkog dijaloga (o tome više u Lada BADURINA, *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb, 2021, 234–236 te Lada BADURINA, Ivo PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, Alfa, Zagreb, 2022, 188–190).

U ovom će nas prilogu manje zanimati Jagićeva argumentacija (*topovi komparativne gramatike* s pokojim *tanetom iz sanskrta* kojima se on obrušio na *ahavce*),¹⁸ a više konkretna pravopisna rješenja na osnovi kojih ćemo moći suditi i o autorovim (novozauzetim) stajalištima o tome kakav bi *naš*, hrvatski pravopis uistinu trebao biti.

Konstatiravši da su “grafičke teškoće pisma latinskoga” (dakle slovopis) u to doba već “sretno svladane” jer “i posebno slovjenjski glasovi svoje izvjestne značice imaju”, Jagić će upozoriti na to da je još važniji zadatak utvrditi “kako danas pojedine riječi pišemo”, odnosno ustrajati će na tome da treba ustanoviti odnos između “eufonije”/“fonetike” i “etimologije” (tj. između fonološkog i morfonološkog pravopisnog načela), i to posebno u *tvoru* (tvorbi riječi/derivaciji) i *priegibu* (fleksiji). Mora se priznati, njegova su zapažanja o toj problematici tada već vrlo zrela. Uvjeren je naime u to da dosljedna primjena bilo jednog (“etimološkog”) bilo drugog (“eufonijskog”/“glasovnog”/“fonetičkog”) načela nije moguća – “tâ svatko zna, da se niti po ovom niti po onom pisanje ne može do kraja izvesti” – a i svaki bi pokušaj pretjerivanja i u jednom i u drugom smjeru doveo do puno neprilika.¹⁹ Zaključak je stoga sasvim razborit: “U jednom dakle i drugom nemože se nikada dovoljno napreporučiti **umjerenost i konservatizam**; upravo ovdje potrebno je da ostavljamo **neka običaj vlada, a pod njegovim će se okriljem i sloga razviti**.”²⁰ Riječju, poželjan je takav pravopis koji će biti umjereno fonološki²¹ i – istovremeno – umjereno morfonološki (onako kako ponajbolje odgovara naravi hrvatskoga jezika), a omjer bi između dvaju načela trebao biti zasnovan na *običaju*, tj. tradiciji²² – pa u tom smislu može biti riječi i o konzervativizmu pravopisa. Do

¹⁸ O tome je vrlo iscrpno pisao Radoslav Katičić; usp. R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”.

¹⁹ “Načelo bo glasovno dovodi u dosljednoj porabi u velike neprilike već s toga, što niti najsavršenija bukvice nedostizhe svih nuanca ljudskoga izgovora [...]; a opet da uzmemo pisanje prema korenitosti dotjerivati, nebi bilo izpravljanju ni kraja ni konca” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 2).

²⁰ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 2–3; istakla L. B.

²¹ Jagić odlučno brani “eufoniju” u pravopisu od prigovora da je “manje vrijednosti” ovim riječima: “I jest zbilja, **mnogi primjeri potekoše iz naravi fonetičke**, ali su takovi u koje nesmiješ nikako dirati, pošto **obladaše čitavim ustrojem jezika** [...]” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 3; istakla L. B.).

²² Naravno da ni pitanje tradicije nije sasvim jednostavno i ne može se jednoznačno utvrditi koje bi pravopisno rješenje (više) bilo u skladu s njome (usp. o tome u L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 27–29). I Jagić je to uviđao, a do zanimljivih je spoznaja došao istražujući (predilirsku) hrvatsku pismenost: “Ovako iztaknuo bih ja granice onomu, što svijet obično zove neriješenom pravdom medju ‘blagoglasci’ i ‘korenjaci’; a kad sam ovoj teoriji, razmišljajući je sám sobom, **uzeo uzporedjivati praksu od davnih vjekova naše prošlosti**, našao sam, da se jedno s drugim prekrasno podudara, osvjedočio sam se već ovdje, da su **naši stari bez nauke manje griješili nego mi**, njihovi krivom učenošću smučeni potomci. **Tko nevjeruje meni, neka otvori knjige starodavne, a trudom poštenih ljudi obnovljene** kao ti: Spomenici cirilski izdanja Miklošićeva, glagolski Kukuljevićeva; neka uzčita po koju stranu iz evangelistara Zborošićeva ili Bandulovićeva, neka uzme u ruku Ivaniševiću prekrasnu ‘kitu’ ili Barakovićevu, ‘Slovinku’ itd.” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 7; istakla L. B.).

sloge, koju ovdje spominje Jagić, može se doći upravo – i isključivo – uvažavanjem kontinuiteta hrvatske pismenosti²³ jer razumna će rješenja lako steći priznanje i u srpskoj pravopisnoj praksi.²⁴ S druge pak strane svjestan je bio Jagić činjenice da kodifikacija takve pravopisne norme nije jednostavna te da se pritom moraju donositi sasvim konkretne i nimalo lake odluke. U nastavku ćemo ukratko prikazati pravopisna rješenja za koja se Jagić u ovoj svojoj raspravi založio.

Prvo pitanje na koje treba odgovoriti jest što za Jagića predstavlja *umjerena etimologija* u pravopisu. Uglavnom, kako bi se u pismu izbjeglo nepotrebno etimologiziranje, “etimološko” (tj. morfonološko) bi načelo, ili “načelo korenitosti”, smatra Jagić, trebalo ograničiti samo na fleksiju: “gdje se ista rieč po padežih pregiblje sad ovako sad onako: ondje preporuča se onaj način pisanja, koji je nominativu i izvoru bliži n. pr. zbog *otac* ili *otaca* volim pisati i ostale padeže: *otca*, *otcu* itd. [...]”.²⁵ Naprotiv, u tvorbi riječi (derivaciji) treba pisati po izgovoru (znači, “eufonija”, tj. fonološko načelo): “Meni je dakle pravilom ovo: *Dok sam u granicah jedne te iste proste (ili izvedene) rieči, bilo imena bilo glagola, pisati ću onako, kako čujem da je valjan izgovor iste rieči u svojem nepromjenivom obsegu, s osobitim obzirom na nominativ*.”²⁶ Napokon, iako razumijemo Jagićevu težnju da hrvatski pravopis učini manje “etimološkim”, pa u tom kontekstu tumačimo i ponuđena opća pravila (dakle morfonološko načelo u fleksiji, fonološko u derivaciji), moramo primijetiti da se u samoj provedbi tih naizgled jednostavnih pravila uočavaju nelogičnosti, ali i poteškoće u respektivanju složenih jezično-pravopisnih relacija. Navest ćemo tek nekoliko primjera. Mada je to u skladu s postavljenim općim pravilima, u najmanju je ruku neobično da se u derivaciji piše *očinstvo* (a ne *otčinstvo*), a u fleksiji *otca*;²⁷ potom ako prema *otac* i *otaca*, treba pisati *otca*, zašto se prema *srdaca* piše *srce*, a ne *srdce*;²⁸ kad Jagić već konstatira da “prefixi [...] neimaju ništa veće samostalnosti od suffixa”²⁹ te vrlo sugestivno pita “Nepišemo li posve dobro: *otresti se, otudjiti,*

²³ Ili, Jagićevim riječima: “Tim je naznačena metoda, po kojoj se moraju rješavati ovakova pitanja: uvijek najme, velim, **da se obaziremo na sve vjekove, što jih koji jezik broji [...]**” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 2; istakla L. B.).

²⁴ O tome usp. R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 103.

²⁵ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 5; isticanja u izvorniku.

²⁶ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 5; spacioniranje u izvorniku.

²⁷ Očito je toga bio svjestan i Jagić jer, po svemu sudeći, iskazivao je on zadržku spram rješenja koja je predlagao: premda, kako veli, **voli pisati** (optativnost) oblike *otca*, *otcu*, *domeće* (hipotetski) da “**bi opet dosljednije bilo** očinstvo nego li otčinstvo” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 5; istakla L. B.).

²⁸ Usp. R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 98.

²⁹ Ta bi se tvrdnja mogla, doduše, dovesti u pitanje s obzirom na činjenicu da se na granicama korijenskog i sufikslnih morfema češće ostvaruje (ortoeipska, pa onda i ortografska) fuzija negoli na granicama prefikslnih morfema s korijenskim. Svjedoči o tome ne samo suvremena hrvatska pravopisna norma (naime morfonološko se pravopisno načelo češće ostvaruje na granici prefikslnog i korijenskog morfema) nego i nesigurnosti/kolebanja Vatroslava Jagića, o kojima je ovdje riječ.

otrți, otegnuti [...], mjesto korenitih: **odtresti**, **odtudjiti**, **odtrți**, **odtegnuti** [...],³⁰ kako to da sâm piše *obseg*, *obćeniti*, *obširan* i sl. a ne *opseg*, *općeniti*, *opširan* i sl.?!³¹ Najkraće moguće rečeno, Jagićev pokušaj kodificiranja umjereno morfološke ("etimološke"), odnosno umjereno fonološke ("eufonijske"/"fonetske") pravopisne norme rasvijetlio je svu zahtjevnost tog zadatka, ali i pokazao jedan od mogućih načina kako bi se to moglo učiniti.

Svođenje "etimologije" u pravopisu na razumniju mjeru u podlozi je i nekoliko Jagićevih u užem smislu slovopisnih rješenja – *ć* umjesto *tj*, potom *ie* i *je* umjesto "rogatoga" *e* (*ě*) za bilježenje refleksā nekadašnjega *jata* te *r* umjesto *ěr* ili *ār* za bilježenje slogotvornog *r*.

Jagić se načelno opredjeljuje za pisanje grafema/slova³² *ć* (umjesto dvoslova *tj*) opravdavajući to dvostrukim kriterijima – izgovorom i etimologičkim izvorom. Podsjeća pritom i na hrvatsku tradiciju: "Za naš osobito nježni *ć*, sastavi nam taj današnji znak umni Vitezović, koji ga iz primorja dobro poznaš, a obnovitelj Vitezovićeva pravopisa dr. Ljudevit Gaj osta pri istom znaku."³³ Jagićevo zalaganje za jednoslov *ć* poduprto je nadalje i njegovim nedvosmislenim, eksplicitno iskazanim opredjeljenjem za fonemski slovopis.³⁴

"Načelo stoji, da se jedan te isti glas sa dva slova neizrazuje: u svakoj buklici treba samo toliko posebnih slova, koliko je prostih ili napokon nerazdruživo spojenih glasova; a protivilo bi se svrsi pisma da za jedan budi samoglas budi suglas upotrebljujemo više onakovih znakova, što jih zovemo pismena iliti slova. **Poviest raznih buklica predočuje nam takav pravac njihova razvitka i**

³⁰ V. JAGIĆ, "Naš pravopis", 5; isticanja u izvorniku.

³¹ I opet moramo primijetiti da je Jagić vrlo dobro uviđao da je u nekim slučajevima teško dosljedno ustrajati na načelnim rješenjima, odnosno da valja uvažavati i druge kriterije te je već na sljedećoj stranici zapisao i ovo: "Ali **kod predloga a osobito u deklinaciji preporučam, da pričuvamo načelo korenitosti**, ne samo zato što se pokoravam običaju, što nalazim da je tako pisana većina naše književnosti, nego mi je važniji razlog u tom, što ovdje uza svu razliku nemožeš rieči ipak drugačije izgovoriti van jednim i to valjanim načinom, pak si izbjegao nejednakosti, kakovim naše oko nepriviće, te mu se vidi nenaredno da pišeš: izgoniti uz istjerati, odmenuti uz otpasti, osobito pako napredak sladak ali napretka slatka" (V. JAGIĆ, "Naš pravopis", 6; istakla L. B.).

³² Nazivi se *slovo* i *grafem* (kao i *pismo* i *grafija*) u literaturi ne smatraju istoznačnima: *slovo* je jedinica pisma, npr. latinice, a *grafem* je pisani znak za fonem; odatle grafemi mogu biti jednoslovi, dvoslovi, troslovi itd. Gdje se značenja naziva *slovo* i *grafem* zamjenjuju. Usp. Lada BADURINA, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja. Metodologija rada na pravopisu*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996, 18–20; L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 75, 80–81. Iako spomenutu distinkciju smatramo utemeljenom i korisnom, za našu temu nije relevantna te u ovom prilogu ne insistiramo na navedenoj značenjskoj razlici.

³³ V. JAGIĆ, "Naš pravopis", 8; isticanja u izvorniku.

³⁴ O fonemskom/fonološkom slovopisu (naspram onom nefonemskom/nefonološkom) usp. npr. u L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 75 i 192 te u ondje navedenoj literaturi.

usavršivanja, da su narodi preuzimajući jedan od drugoga pismena, suvišno izostavljali a manjkavo nadopunjavali”.³⁵

Naspram iscrpno popisanim pozicijama – ukupno njih deset – u kojima se grafemom/slovom *ć* bilježi *narazdruživo spojen glas*,³⁶ Jagić dopušta da se dvoslov *tj* može pisati u određenim pozicijama gdje je specifičan glas nastao gubljenjem poluglasa (mlađa jotacija) te ako u izgovoru još nije došlo do potpuna stapanja (što obično nije slučaj u krajevima *odakle naš književni jezik proizhodi*, što znači da se takav izgovor ne može smatrati standardnim).

Nešto je drukčija situacija s (ne)pisanjem ilirskoga “rogatoga” *e*. Jednoslov *ě* – koji je Ljudevit Gaj 1835. godine u članku *Pravopisz*, objavljenom u prvom godištu *Danicze Horvatzke, Slavinzke y Dalmtinzke*, uveo u svoj reformirani slovopis – ilirci su zdušno prihvatili nalazeći u tom (praktičnom) rješenju način za ostvarenje svehrvatske (“ilirske”) sloge. Tako Vjekoslav Babukić već sljedeće, 1836. godine u svojoj *Slovnici* ističe: “Pisme *ě* potrebuje se za one slovke, koje se u nekih stranah Ilirije kakti *je*, u nekih kakti *ie*, u nekih kakti *e*, a u nekih kakti *i* izgovaraju, n. p. *vjera, viera, vera, vira*, piši *věra*”.³⁷ To se slovopisno rješenje našlo potom i u službenom ilirskom pravopisu. Međutim činjenica je i to da status “rogatoga” *e* nije bio sasvim stabilan i čvrst: u *Danici* je već od početka 1848. zamijenjen dvoslovom *ie*, a prestao ga je upotrebljavati i ugledni sljedbenik zagrebačke filološke škole Bogoslav Šulek.³⁸

Ipak, ni 1864. godine Vatroslav Jagić ne šteti riječi te na gotovo deset strani-
ca dokazuje neadekvatnost jednoslova kojim bi se bilježili svi refleksi glasa *jata*.³⁹ Poseže pritom on za jakom znanstvenom argumentacijom (osporava ga primarno s pozicija historijske lingvistike),⁴⁰ ali – naposljetku – ne zaboravlja spomenuti ni tada

³⁵ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 8; istakla L. B.

³⁶ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 9–11. Stoga Jagić vrlo ozbiljno opominje: “Tko bi god u ovu [sic!] deset navedenih slučajeva nastojao da **po krivo shvaćenom načelu tabožnje korenitosti** uvodi tj mjesto *ć*, griješi proti glasovnim zakonom jezika, proti analogiji i pravilom glasovnoga pomicanja u slovjenjskih jezicah, napokon proti redovitoj porabi i običaju mnogih vjekova” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 11; istakla L. B.).

³⁷ Vjekoslav BABUKIĆ, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Zagreb, 1836, 3. U nastavku što-
više ilirski gramatičar ističe da ne želi “predpisavati ljudem zakone, kako imaju taj zabilježeni *ě* u obćem i prostom razgovoru izgovarati, nek’ ga svaki izgovara kako mu drago; ali zavolju sloge ilirske potrebno jest, da se u pismu jednako uvijek *ě* piše” (V. Babukić, *Osnova slovnice* 3–4; istakla L. B.). Osamnaest godina kasnije u *Ilirskoj slovnici* Babukić je ipak suzdržaniji što se tiče fakultativnosti izgovara slova *ě* i naglašava: “pisme *ě* nije diftong, nego je jotovano *e* (=je)” te se ovisno o dužini sloga izgovara kao “*je* ili kao *ie* (=ije)”, dok ostale izgovore – kratko *e* ili kratko *i* – sada vezuje isključivo uz provincijalizme, uz pokrajinska narječja (razrječja) (usp. Vjekoslav BABUKIĆ, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854, 6–7).

³⁸ Usp. npr. R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 100; L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 91–92; L. BADURINA, I. PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, 53–54.

³⁹ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 14–23.

već splasnulo oduševljenje za *neki umjetnim načinom sagrađeni jezik, o kakvome su nekada ilirci bezazleno snivali želeći njime ugoditi svemu jugu*.⁴¹

U potrazi za odgovorom na pitanje kako pisati slogotvorno *r*, Jagić primjenjuje sličnu metodologiju.⁴² Premda svoje gledište u *prepirci pravopisnoj* o tome treba li pisati *grm* i *smrt* ili *gèrm* i *smèrt* ili pak *gàrm* i *smàrt* odmah razotkriva – “u riečih: *brz, brdo, vrtati, zrno, prst, srce, smrdjeti* itd. upravo zato, što je *r* medju dva suglasa, **netreba za izgovor nikakova pamagača, pošto taj titravac (vibrirlaut) ima već u sebi n a z v u k samoglasni (vocalischer anlaut)**”⁴³ – u nastavku onima *koji sami sebi i svom sluhu ne vjeruju* podastire dokaze iz sanskerta, a uslijedit će i – kako je sam uvodno najavio – opširan *historički razgled* te problematike utemeljen na *istinama* izvedenima iz *komparativnoga jezikoslovlja*.⁴⁴ Mora se međutim primijetiti da ni u ovom svom stavu Jagić nije bilo sasvim usamljen: čak deset godina ranije (1854) Bogoslav Šulek u *Nevenu* objavljuje članak sugestivna naslova – *Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih krv itd.?*⁴⁵

Udarnu je temu – onu koja će ponajviše uzburkati ondašnju akademsku/filološku javnost – Jagić (možda pomalo i taktizirajući?) ostavio za drugi dio svoga članka.⁴⁶ Konkretno, bilo je to pitanje nastavka genitiva množine imenske sklonidbe

⁴⁰ Usp. o tome R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 100–101.

⁴¹ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 23.

⁴² Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 23–34.

⁴³ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 24; istakla L. B.; spacioniranje u izvorniku.

⁴⁴ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 23; R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 103–104.

⁴⁵ Usp. u Ivo PRANJKOVIĆ, (prir.), Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 39, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, 172–177.

Za sličnim se argumentima (pitanje izgovora) povodi i Šulek: “Svakomu je poznato, da hrvatski narod uobče nikada ne izgovara u riečih *krv* i t. d. niti *a* niti *e*, dapače se ljudi rugaju onim, koji hoće da govore *serce* ili *parvi*. To je tako istinito, da će jamačno priznati i ista ona gospoda, koja pišu *e* pred *r*-om, da toga *e*-a u onakvih riečih ne izgovaraju.” U nastavku će Šulek dopustiti mogućnost da se regionalno javljaju i takvi ostvaraji (“Samo na nekotjih naših otocih govori se razgovjetno a u riečih *smardi* i t. d.; a Zagorci govore čisto *e*, n. p. *pervi*”), no odmah će dometnuti: “**Al ovaj izgovor nikako ne će dalje da prodre, dapače ga sve više nestaje**, te vaskoliki ostali narod izgovara ondje samo poluglasac” (usp. B. ŠULEK, *Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih krv itd.?*, u I. PRANJKOVIĆ (prir.), Fran Kurelac, Bogoslav Šulek ..., *Jezikoslovne rasprave i članci*, 173–174; istakla L. B.). Riječju, takav se izgovor ne može smatrati standardnojezičnim. S druge pak strane ako se *e* pred *r*-om piše samo zbog *tobožnjeg blagoglasja* i pretpostavlja se da se ne čita (npr. piše se *kerv*, a čita *krv*), nije li to onda – pita se Šulek – *blagopisje*, a ne *blagoglasje* (usp. Isto, 175)?! Također problematičnim će on smatrati i obilježavanje *a* (ili *e*) uz slogotvorno *r* znakom za naglasak (sve da bi se signaliziralo nečitavanje toga glasa, usp. npr. *màrva* = *mrva* naspram *marva*): “Naopako i u zao čas! Ta naglasak (') u književnom jeziku kaže upravo to, da treba samoglasac nad kojim stoji, oštro i razgovjetno izgovarati” (usp. Isto, 173).

⁴⁶ Istina, ni prvi dio Jagićeve rasprave nije prošao nezapaženo, a baš se ne bi moglo reći ni da je primljen mlako. O tome svjedoči i (već spomenuta) prva podrubna bilješka uz nastavak rasprave, u

(-ah, kako je propisivao službeni pravopis zagrebačke škole, ili -a). I u ovom je slučaju Jagić odmah zauzeo jasan – neupitno i oštar – stav: podsjećajući na *ne-prestano navaljivanje* Frana Kurelca na *zagrebački ah* i *ahavce*, dopuštajući čak da se u tome može štogod i *odbiti na poznatu žestinu istoga gospodina* (Kurelca), (samo)uvjereno najavljuje: “izpoviedam, kako pravda zahtieva, da je dovoljno [on, Kurelac] opisao s u v i š n o s t pismena *h*-a kod samostava u drug. pad. množ., dapače da je faktičnom porabom nekih vjekova naše književnosti t e m e l j i - t o d o k a z a o, da onomu pismenu ondje mjesta neima”.⁴⁷ Ne okolišajući, Jagić nedvosmisleno najavljuje:

“Zato neću, da isto opetujem, što već i on sám i drugi nuz njega temeljito **napisaše na obtužbu biedna pismena**; nekanim s nikim i proti nikomu polemike voditi, već **želim da kano u zrcalu nadjemo kratku ali razgovietnu sliku života ovoga jednoga našega padeža, gledeć na njegovu fizikalnu stranu t. j. na promjene glasovne**, na prama znamenovanju i porabi sklonidbenoj, u koje se neupuštam”.⁴⁸

I opet, nećemo se posebno baviti Jagićevom argumentacijom – koja je i ovom prilikom čvrsto zasnovana na jezičnopovijesnim podacima.⁴⁹ Osvijetlit ćemo međutim jednu drugu perspektivu: je li -ah pitanje isključivo pravopisne ili ujedno i morfološke norme hrvatskoga jezika, odnosno – da budemo još konkretniji – je li (i u kojoj mjeri) to uopće pravopisno pitanje.

Jagić je – očito svjestan složenosti ovoga (pravopisnog) pitanja – bio poprilično jasan: “Namjeravam bo doskočiti golemoj **gramatičkoj priedsudi**, ter dokazati čitavu **ništavost svih kolikih kombinacija gramatičkih o d r u g o m p a d e ž u m n o ž i n e i m e n a s a m o s t a v n i h**, **kako ga u nas pišu, a mnogi i izgovara-**

kojoj Uredništvo (naime Jagić) u pravom polemičnom tonu čitatelje poziva da prosude je li pisanje o pravopisu u njihovu časopisu uistinu nepotrebno – kako smatraju (neimenovani) neistomišljenici – i sije li se time *nesloga i razdor* (usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 151). O konkretnim reakcijama u istom svesku časopisa više u nastavku.

Pripremajući se, očito, na još žešće napade, Jagić je uznosito (i, ipak, ponešto pretenciozno) isticao kako više drži do *ugleda stvari* negoli do *ugleda osobe* pa je onako uzgred ispričao i poučnu priču o caru Tiberiju, Marcelu i Kapitu: “jednoč [je] car Tiberij učinio pogrešku, neznam, jeda li u govoru ili u pismu. Od dvojice prisutnika ukori ga jedan, a to bijaše Marcel; drugi pako, po imenu Kapito, pohvali rekav, da, štogod car rekne, sve je dobro latinski, pa kad i nebi bilo, da će do skora postati. Na to će Marcel, **valjan gramatik ali loš udvorica**, ovako odgovoriti: **Lažeš Kapitone! Cezar može doduše podijeliti pravo gradjanstva čovjeku, al ga nemože rieči**” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 151; istakla L. B.).

⁴⁷ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 152; spacioniranje u izvorniku.

⁴⁸ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 152; istakla L. B..

⁴⁹ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 152–176; o tome i R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 104–108.

ju“.⁵⁰ Krucijalno je dakle pitanje izgovara li se to *biedno pisme* (slovo) ili je *h* samo pravopisni znak (znak dužine prethodnoga samoglasnika). Riječju, kad bi se tvrdilo da je *-ah* gramatički morfem, ovoj temi ne bi bilo mjesta u Jagićevoj raspravi o pravopisu; budući pak da on (uvjerljivo) dokazuje da je genitiv množine na *-a* nova pojava u hrvatskome (i srpskom) jeziku, što će reći u štokavštini,⁵¹ to postaje provoklasni pravopisni problem. Znajući pak da se Jagić ne samo izrijeком opredijelio nego i srčano založio za fonemski slovopis,⁵² njegovo protivljenje pisanju nastavka *-ah* u genitivu množine imenica pokazuje se više nego očekivano. Nakon opsežne argumentacije slijedi (naizgled) pomirljiv Jagićev zaključak:

“To su razlozi, zašto 'Književnik' u gen. m n o ž i n e imena samostavnih a u genitivu te lokalu d v o j i n e svih rieči izpušta suglas *h*. **Svaku ostaje prosto, da ove razloge bud uvaži i prihvati, bud zabaci**; ja se držim načela: **tko to neće, nenameći mu se, a niti će 'Književnik' ikoga siliti, da ga bez osvjedočenja i uvjerenja sliepo sledi**“.⁵³

Ne možemo se međutim oteti dojmu da Jagićeva pomirljivost nije bila duga daha (valjda, jer *mlada glava nema mira*), a i na reakcije neistomišljenika nije trebalo dugo čekati. Naprotiv! Netom što je Jagić okončao svoju raspravu⁵⁴ na stranicama su se istoga časopisa oglasili Adolfo Veber Tkalčević⁵⁵ i Bogoslav Šulek.⁵⁶ Ipak, Jagićevi oponenti u Jagićevu časopisu nisu najbolje prošli!

Veberov je odgovor⁵⁷ Jagić bitno skratio – pa ga je takvim postupkom dodatno povrijeđen autor naknadno, cjelovita, objavio u *Glasonoš*.⁵⁸ Uza sve to, okrnjenu je Veberovu reakciju Jagić obilato popratio svojim komentarima.⁵⁹ Šulekova je pak

⁵⁰ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 151–152; istakla L. B.; spacioniranje u izvorniku. I u članku *Quomodo scribamus nos?* Jagić je – ne zaboravimo! – bio suzdržan u pitanju izgovora tog finalnog *h*, jedino što je tada smatrao da mu je ondje doista po *etimologiji* i mjesto.

⁵¹ Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 162–165 i d.

⁵² Podsjetimo, usprotivio se on i “rogatom” *e*, i pisanju *tj* umjesto *ć*, i bilježenju slogotvornog *r* dvoslovima *èr* i *ár* – uvijek s istim argumentom “da se jedan te isti glas sa dva slova ne izrazuje” (V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 8).

⁵³ V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 176; istakla L. B.; spacioniranje u izvorniku.

⁵⁴ Zaključno sažimajući svoje stavove o tome kakav bi novi hrvatski pravopis trebao biti Jagić ustvrđuje da to ustvari *nije ništa nova* jer su već “i drugi na glasu muževi našega naroda u svojih istraživanjih došli do istoga rezultata; **ima jih pače, koji još i više od mene popuštaju eufoniji**” te, znakovito, citira tekst Bečkoga dogovora (usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 178–180).

⁵⁵ Vidi Adolfo VEBER TKALČEVIĆ, “Odgovor na 'Naš pravopis'”, *Književnik*, god. I, 1864, sv. 2, 181–186.

⁵⁶ Vidi Bogoslav ŠULEK, “Obrana ahavaca”, *Književnik*, god. I, 1864, sv. 2, 283–291.

⁵⁷ Taj se odgovor, dakako, ticao prvog dijela Jagićeva članka, koji je objavljen u prethodnom svesku časopisa.

⁵⁸ Vidi Adolfo VEBER TKALČEVIĆ, “O našem pravopisu. Odgovor g. Jagiću”, *Glasonoš*, 1864.

Obrana ahavaca stigla u zadnji tren, ali ju je Jagić ipak odlučio objaviti u istom broju časopisa (na samome kraju, u rubrici *Kritika*), kao što se moglo i očekivati, ne bez uredničke intervencije: kako je obrazložio u podrubnoj bilješci (kojom je popratio Šulekov prilog), “Jednoličnosti radi izostavili smo iz njegova [Šulekova] članka *h* u gen. množine”.⁶⁰ Ironično, članak u obranu *-ah-a* u genitivu množine imenske deklinacije objavljen je bez *-ah-a*!

3. JAGIĆ I FONOLOŠKI PRAVOPIS HRVATSKIH VUKOVACA

Zavidno jezikoslovno (i šire, filološko) obrazovanje, čvrsta uvjerenja, ali i mladenačka buntovnost doveli su Vatroslava Jagića u (pravopisnu) opoziciju: njegova se pravopisna rješenja – pokazali smo – u nekim (i to ključnim!) elementima razlikuju od onih koje su i dalje nastojali braniti predstavnici zagrebačke filološke škole (s Adolfom Veberom Tkalcčevićem na čelu) i koja su predstavljala tada službeni hrvatski pravopis. Jagić je k tome – zalažući se za umjerenije morfonološki pravopis, a to ujedno znači i za veću zastupljenost fonološkoga pravopisnog načela – na svojevrsan način najavio promjene koje će se na hrvatskoj filološkoj (i pravopisnoj) sceni zbivati u zadnjem desetljeću 19. stoljeća. Nisu stoga rijetke pretpostavke da Jagićev otklon od službenoga morfonološkog pravopisa zagrebačke filološke škole nije samo poljuljao ugled te škole nego da je i osnažio poziciju novog naraštaja hrvatskih jezikoslovaca, vukovaca, posebice pravopisa fonološkog tipa za kakav su se oni zalagali.⁶¹ U tom kontekstu bit će posebno zanimljivo istražiti kakav je bio stav Vatroslava Jagića o “fonetičkom” pravopisu, napose prema vukovskoj pravopisnoj normi.

I dok je o problematici dosljedne provedbe fonološkoga pravopisnog načela (obraćajući se pritom *onima koji pišuć cirilicom sliede načela Vukova*) više načelno progovorio u raspravi *Naš pravopis*,⁶² potkrepljujući time svoje uvjerenje da se niti po ovom niti po onom načinu pisanje ne može do kraja izvesti, naše će težište ov-

⁵⁹ Ono čemu se Veber nije žestoko suprotstavio – a pisanje je to slogotvornoga *r* i pisanje *ć* i/ili *tj* (samo u određenim pozicijama) – Jagić je izostavio. Prenio je ono u čemu se njih dvojica ne slažu – a to je “kako bi se mogla eufonija u pisanju pomiriti s etimologijom” te pitanje pisanja nekadašnjega *jata* (usp. Jagićeve uvodne riječi uz A. VEBER TKALČEVIĆ, “Odgovor na ‘Naš pravopis’”, 181). Naposljetku na Veberove kritike Jagić nije mogao odšutjeti – odgovara na gotovo stranicu i pol teksta (str. 186–187) te nadmoćno stavlja točku na ovu temu: “Ja sam oviem svoju svršio i obećajem čitateljem, da jim od sada neću više zabavan biti pravopisom.”

⁶⁰ B. ŠULEK, “Obrana ahavaca”, 283.

⁶¹ Usp. npr. Ljudevit JONKE, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971, 108, 189–190; R. KATIČIĆ, “Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom”, 99; L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 103–105; L. BADURINA, I. PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, 62–63.

⁶² Usp. V. JAGIĆ, “Naš pravopis”, 6–8.

dje biti na eksplicitno iskazanim Jagićevim kritikama pojedinih ("fonetičkih") pravopisnih koncepata. Znajući da se Jagić u zrelijim svojim godinama potvrdio i kao vrlo ozbiljan i temeljit recenzent/prikazivač/ocjenitelj važnih knjiga (i) iz područja hrvatskoga jezikoslovlja⁶³ – među kojima su i kapitalna djela hrvatskih vukovaca – materijala nam neće nedostajati!

Prvome hrvatskom (fonološkom) pravopisu, onome Ivana Broza (1892),⁶⁴ pretходила je zanimljiva pravopisna studija Marcela (Marčela) Kušara *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889). Iako Kušar formalno nije pripadao školi hrvatskih vukovaca,⁶⁵ a u provedbi je "fonetičkog" načela bio dosljedniji i od Vuka Stefanovića Karadžića i od hrvatskih vukovaca, njegova je *Nauka* – i u praktičnom i u metodološkom smislu – bila od velike pomoći Ivanu Brozu pri izradi *Hrvatskoga pravopisa*.⁶⁶ Vatroslav Jagić se 1891. godine na tu Kušarovu studiju osvrnuo u časopisu *Archiv für slavische Philologie*. Očekivano – a na tragu svog uvjerenja da ne treba pretjerivati u primjeni ni jednog od dvaju pravopisnih načela – smatra on da je Kušar predosljedan u primjeni "fonetičkoga" u pravopisu, pa u tom kontekstu hvali *nedosljednost Vuka i Daničića*, kod kojih, veli, nalazi *više praktičnoga smisla negoli u glasovno-psihološkoj konsekvenci kod Kušara*. Nadalje, očito smatrajući da je primjena morfonološkoga pravopisnog načela zahtjevnija, opominje Jagić *naše filologe* da bi trebali imati više obzira i prema *nefilološkoj publici*.⁶⁷ Takva nas Jagićeva ocjena nipošto ne bi trebala čuditi. I pet godina ranije,

⁶³ Te je prikaze Jagić objavljivao uglavnom u časopisu *Archiv slavische Philologie*, koji je u Berlinu pokrenuo (1875) i uređivao. Neki su od tih tekstova objavljeni u *Izabranim kraćim spisima* (v. V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*) u prijevodu i izboru Mihovila Kombola.

⁶⁴ Ovdje se ne bavimo dokazivanjem prvenstva Brozove pravopisne knjige. Ipak, bez obzira na neka ranija pravopisna izdanja (među kojima je i *Pravopis jezika ilirskoga* Josipa Partaša iz 1850. godine) Brozov se *Hrvatski pravopis* s dobrim razlozima smatra prvim hrvatskim pravopisom u današnjem smislu riječi, a to je ujedno i prva pravopisna knjiga u kojoj je kodificiran specifičan tip fonološke (ustvari fonološko-morfonološke) hrvatske pravopisne norme (usp. npr. u L. BADURINA, I. PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, 57–67).

⁶⁵ Dovoljno je upozoriti na način na koji je zapisan pridjev u naslovu knjige – *hrvacki*! Ipak, valja upozoriti na to da Kušar u ovoj svojoj knjizi ne kodificira "fonetički" hrvatski pravopis, već donosi (moguća) pravila za oba pravopisna tipa – "fonetički" i "etimologijski".

⁶⁶ O Marcelu (Marčelu) Kušaru više u L. BADURINA, I. PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, 119–131 (također u Silvana VRANIĆ, Lada BADURINA (prir.), Dragutin Antun Parčić, Marcel Kušar, *Izabrani radovi i pisma*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 135, Matica hrvatska, Zagreb, 2017, 155–173; o njegovim pravopisnim nazorima predstavljenima u *Nauci pravopisa jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* u L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 155–183; o Kušarovu utjecaju na Broza u L. BADURINA, *Pravopisne studije*, 184–189.

⁶⁷ Usp. [Vatroslav JAGIĆ] V. J. "Kritischer Anzeiger. a) Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom), sastavio za učeničku i privatnu potrebu Marčel Kušar. Dubrovnik, 1889. b) Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu (in dem 'Program č. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888/9'. U Dubrovniku 1889", *Archiv für slavische Philologie*, XIII, Berlin, 1891, 281.

osvrćući se na jednu drugu Kušarovu knjigu – *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (1884), imao je sličnu primjedbu: hvaleći u Kušarovoj knjizi iskazane dobre misli upućuje mu on i kritiku zbog *pretjerivanja u fonetskom pravopisnom načelu*. U nastavku Jagić pojašnjava kako on nije neprijatelj tog načela, ali da ono *ima svojih granica*.⁶⁸

Iako u *Arhivu* Jagić nije prikazao Brozov *Hrvatski pravopis* (1892) – učinio je to Milan Rešetar⁶⁹ – nije propustio ocijeniti dva važna djela najutjecajnijega hrvatskog vukovca Tome Maretića – *Istoriju hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (1889) i *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899). Uopćeno, moglo bi se reći, pokazao je Jagić nešto više razumijevanja za (umjerenije) fonološki pravopis vukovskoga tipa.

Ocjenu je Maretićeve *Istorije hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* Jagić objavio 1890. godine.⁷⁰ Njegova je najveća zamjerka upućena autoru ta što je uvelike iznevjerio njegova očekivanja da će pokazati načine na koje su naši stari pisci pišući latinicom bilježili “nelatinske” glasove, očekivanja dakle da će se fokusirati na slovopisnu tematiku. *Tendencija* pak Maretićeva djela – smatra Jagić – “leži sasvim negdje drugdje, naime u pokušaju da dokaže, da je **u starijim štampanim djelima hrvatske književnosti dolazio pretežno do izražaja fonetički način pisa-**

⁶⁸ Usp. Vatroslav JAGIĆ, “Kleine Mittheilungen. Bibliographischer Bericht. 15. Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas, piše Marcel Kušar. U Dubrovniku 1885. (Geschichte der Entwicklung der kroatischen oder serbischen Sprache von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)“, *Archiv für slavische Philologie*, IX, sv. 2, Berlin, 1886, 318. Koliko god da je mladi Kušar bio počašćen osvrtnom cijenjena profesora, njegova ga je kritika očigledno i pogodila. Doznajemo to iz pisma koje mu je uputio 6. lipnja 1886. godine, a u kojemu, između ostaloga, stoji i ovo: “Veleučeni i presvijetli gospodine! Čitao sam u Vašem ‘Arhivu’ ocjenu koju ste izvoljeli napisati o mojem djelu *Povijest jezika hrv. ili srpskog*. Ne biste mogli vjerovati koliko su me Vaše riječi obradovala, do kojih ja neizmjereno mnogo držim. U toj ocjeni **čitam između ostaloga da se ni Vi ne protivite fonetici u našem jeziku, ali neka ne bude pretjerana**. Ove me riječi sklonule danas na to da se obratim ovim pismom veleučenom gospodinu profesoru i da Vas ponizno zamolim da mi točnije razjasnite **što je za Vas, koji ste bez svake sumnje u pitanjima našega jezika uopće najbolji živući auktoritet, pretjerana fonetika i kakovi su uopće Vaši nazori glede pravopisa**” (S. VRANIĆ, L. BADURINA, (prir.), Dragutin Antun Parčić, Marcel Kušar, *Izabrani radovi i pisma*, 281; istakla L. B.). Nažalost, ne znamo je li Jagić odgovorio Kušaru. Međutim nemamo razloga ne pretpostaviti da bi to bili otprilike isti oni stavovi koje je obrazlagao dvadesetak godina ranije u svojoj raspravi *Naš pravopis*.

⁶⁹ Zanimljivo, i Rešetarov je (zaoštren) prikaz urednik Jagić popratio svojim komentarom. Ističe pri tom dvoje: najbolji je onaj pravopis koji slijedi većina te nema ni jednog pravopisa koji bi u svim točkama bio dosljedan. Iskazuje potom i svoje uvjerenje da on jest za “fonetičko” načelo, ali ne iz načelnih nego iz praktičnih razloga (usp. Ivo PRANJKOVIĆ, *Filološki vjekopisi*, Disput, Zagreb, 2006, 161–162). Taj ćemo tip Jagićeve *praktičnosti* imati prilike prokomentirati u nastavku, u napomenama uz njegove osvrte na djela Tome Maretića.

⁷⁰ Valja upozoriti na to da i Jagić u svom prikazu (usp. *Archiv für slavische Philologie* XII/1890, str. 602–609) i Kombol u prijevodu tog prikaza pogrešno pišu naslov knjige – *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima*.

nja“ te dodaje: “No stare je pisce baš radi toga malo boljela glava;⁷¹ ona opreka, koja se danas s nekim fanatizmom unosi u taj dvostruki princip, bila je starima sasvim nepoznata”.⁷² Zamjera on piscu “da ni u svojem predgovoru ne umije pričati ni o čem drugom nego o starom sporu između etimološkoga i fonetičkoga pravopisnog načela, koji se neprestano iznova započinje, a nikad ne rješava” te eksplicira:

“Poštujem njegovo oduševljenje za fonetički pravopis, koji i ja sam zagovaram za volju jedinstvenosti u književnom jeziku kod Srba i Hrvata, koja mi je iznad svega; sed nunc erat hic locus. Ja sam za fonetički pravopis u našem jeziku iz razloga oportuniteta, kao što se uopće ovom pitanju ne može prići znanstveno, već samo s razlozima oportuniteta.”⁷³

Mogli bismo reći: nije ni ovdje Jagić odustao od zalaganja za umjerenost u primjeni fonološkog pravopisnog načela,⁷⁴ ali je u isto vrijeme pokazao razumijevanje za kompromisna rješenja, naravno, u ime sloge – ovaj put između Hrvata i Srba. Ne možemo se stoga oteti dojmu da je takav stav usporediv s onim iskazanim u njegovu članku *Quomodo scribamus nos* (1859). Ipak, zreliji Jagić bolje razumije – i argumentira – takvo gledište ističući kako, kad je o pravopisu riječ, *pitanje oportuniteta* (tj. kompromisa) ima prevagu pred *znanstvenim* razlozima. I tu je, naravno, bio u pravu.

Samo na prvu moglo bi se pomisliti da Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* neće otvarati pitanja pravopisne norme. Treba međutim imati na umu da je Maretić – u poglavlje *Glasovi* – uvrstio i cjeline o pismu (*latinskom i ćirilovskom*) i pravopisu te da je i inače opisujući fonemski (“glasovni”)

⁷¹ Možemo se složiti s tom Jagićevom konstatacijom. Prije no što su riješeni slovopisni problemi nije bilo puno izgleda da će se hrvatski pisci ozbiljno moći baviti pravopisnim pitanjima, poglavito odbačenjem temeljnog pravopisnog načela (fonološkog ili morfonološkog). Usp. o tome u L. BADURINA, I. PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, 56–57).

⁷² V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 485; istakla L. B. (Navodimo u Kombolovu prijevodu objavljenu u tom izбору Jagićevih djela.).

⁷³ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 486; istakla L. B.

⁷⁴ Ne propušta naglasiti: “Veličina Vukova nije nimalo u fonetičkom principu njegova pravopisa, to zna prof. Maretić upravo tako kao i ja. Kako je ovaj besmrtni genij pisao братски мјесто брацки, одсјећи мјесто отсјећи, tako bi bio mogao bez štete za njegov fonetički princip pisati i напредка мјесто напетка. To ne bi bilo nimalo umanjilo njegovu veličinu.” Drugim riječima, hvali on Vuka zbog relativne umjerenosti u provedbi fonološkoga pravopisnog načela, ali istovremeno sugerira da bi morfonološkoga u pravopisu moglo biti i više. Objašnjava nadalje kako su naši stari pisci “pretežno pisali d o h o d k a, n a p r e d k a i t. d., jer im je d o h o d a k, n a p r e d a k jako lebdio pred očima, ali se naprotiv nisu bojali pisati s l a t k i, jer je kod ove riječi oblik 'sladak' više u pozadini i jer se razmjerno rijetko upotrebljava” (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 486; spacioniranje u izvorniku).

sustav hrvatskoga (ili srpskoga)⁷⁵ jezika isticao vrijednost i primjerenost “fonetičkog” pravopisa, i to onoga Vukova.⁷⁶ Na jednu se njegovu opservaciju – da bi po Vuku trebalo pisati *j* između *i* i *o* u oblicima poput *činio*, *vodio*, *govorio* – osvrnuo Jagić. On se s time ne slaže smatrajući, doduše, “da prijelaz u izgovoru slogova *i-o* rađa uistinu neki slabi prijelazni glas *j*, koji se naslanja na *i*, ali se ne može izjednačiti s punim slogom *jo* u riječima *još*, *joha*”. Ipak, pozdravlja Maretićevu *opomenu* (napomenu) da “**treba biti umjeren u primjeni fonetičkoga principa**” te veli da je “smatra[m] sa svojega subjektivnoga stajališta vrlo opravdanom”. Prigoda je to za Jagića da još jedanput istakne svoja stajališta: “Vitezovi apsolutne fonetike mogu se isto tako lako dovesti ad apsurdum kao i zastupnici konservativnog etimologijskog principa”.⁷⁷

Naposljetku kad bismo htjeli u malo riječi rezimirati Jagićev stav o Maretićevu/vukovskom “fonetičkom” pravopisu, rekli bismo da je cijenio njegovu umjerenost, ali ipak nije propuštao dokazivati da bi – ponajprije u ime *konzervativizma* pravopisne norme – “fonetičko” (fonološko) pravopisno načelo trebalo svesti na još manju mjeru.

4. ZAKLJUČNO

Što se pravopisnih nazora tiče, pozicija je Vatroslava Jagića bila *između*: između dviju filoloških škola i između dvaju njihovih pravopisnih programa on je nužno bio – ali i ostajao! – u *opoziciji*. Za njega međutim to pitanje nije bilo disjunktivnog tipa: umjesto “etimologija” ili “fonetika” on se zauzimao za “fonetiku” i “etimologiju” u našem pravopisu, odnosno smatrao je da u prilog umjereno morfonološkome (tj. umjereno fonološkome) pravopisu idu i znanstveni jezikoslovni razlozi i tradicija hrvatske pismenosti. Tvrdi da se pisanje ni po jednom od dvaju načela *ne može do kraja izvesti* bio je savršeno u pravu, ali je, ipak, bio nešto manje spretan u pokušaju kodifikacije takve *umjerene* pravopisne norme. Jedno je sigurno: svojom se raspravom o pravopisu Vatroslav Jagić na vrlo ozbiljan i nadasve akribičan način uključio u prijetnju među devetnaestostoljetnim filološkim školama, a možemo samo pretpostaviti da je njome, ali i kasnijim svojim promišljanjima te problematike utjecao na odnose između pojedinih filoloških škola pa onda – posredno – i na kasniji razvoj hrvatske pravopisne situacije.

⁷⁵ Naziv jezika nije ovdje naša tema. Takav se nalazi i u naslovu gramatike i potpuno je u skladu s vukovskom koncepcijom standardnog jezika (više o tome piše i Maretić u predgovoru).

⁷⁶ Mogli bismo reći da se Maretić zalaže za umjerenu “fonetiku” dopuštajući odstupanja u korist “etimologičkog”/morfonološkog pisanja uglavnom iz semantičkih razloga. Usp. Lada BADURINA, “Opis glasova u Gramatici Tome Maretića”, *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskom kontekstu. Zbornik radova*, ur. Marijana Horvat, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023, 6–7.

⁷⁷ Usp. V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 543–544; istakla L. B. Jagić je prikaz objavio u *Archivu* 1900. godine, a mi ga navodimo prema Kombolovu prijevodu objavljenom u ovom izboru Jagićevih spisa.

IZVORI I LITERATURA

- 1/ Věkoslav BABUKIĆ, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Zagreb, 1836. [pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega, Zagreb, 2013].
- 2/ Věkoslav BABUKIĆ, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854. [pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014].
- 3/ Lada BADURINA, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja. Metodologija rada na pravopisu*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996.
- 4/ Lada BADURINA, *Pravopisne studije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017.
- 5/ Lada BADURINA, *Od gramatike prema komunikaciji*, Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Zagreb, 2021.
- 6/ Lada BADURINA, “Opis glasova u *Gramatici* Tome Maretića”, *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskom kontekstu. Zbornik radova*, ur. Marijana Horvat, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023, str. 1–16.
- 7/ Lada BADURINA – Ivo PRANJKOVIĆ, *Jezičnopovijesni ogledi*, Alfa, Zagreb, 2022.
- 8/ Ivan BROZ, *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1892. [pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2014].
- 9/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti. Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića*, Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske – Globus – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1988.
- 10/ [Vatroslav JAGIĆ] “Quomodo scribamus nos?”, *Narodne novine*, Zagreb, 1859, br. 37–39.
- 11/ Vatroslav JAGIĆ, “Naš pravopis”, *Književnik*, god. I, sv. 1. str. 1–34, sv. 2, 1864, str. 151–180.
- 12/ Vatroslav JAGIĆ, “Kleine Mittheilungen. Bibliographischer Bericht. 15. Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas, piše Marcel Kušar. U Dubrovniku 1885. (Geschichte der Entwicklung der kroatischen oder serbischen Sprache von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)”, *Archiv für slavische Philologie*, IX, sv. 2, Berlin, 1886, str. 316–318.
- 13/ [Vatroslav JAGIĆ] V. J. “Kritischer Anzeiger. a) Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom), sastavio za učeničku i privatnu potrebu Marčel Kušar. Dubrovnik, 1889. b) Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu (in dem 'Program č. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888/9'. U Dubrovniku 1889”, *Archiv für slavische Philologie*, XIII, Berlin, 1891, str. 279–281.
- 14/ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mojega života. I deo (1838–1880)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930.

- 15/ Vatroslav JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol, Matica hrvatska, Zagreb, 1948.
- 16/ Vatroslav JAGIĆ, *Rasprave, članci i sjećanja*, priredio Marin Franičević, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 43, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1963.
- 17/ Ljudevit JONKE, *Književni jezik u teoriji i praksi. Drugo, prošireno izdanje*, Znanje, Zagreb, 1965.
- 18/ Ljudevit JONKE, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
- 19/ Radoslav KATIČIĆ, "Lingvistički argumenti u Jagićevoj polemici s Veberom", *Jagićev zbornik*, ur. Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Nullo Minissi, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986, str. 93–126.
- 20/ Marčel KUŠAR, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, Naklada piščeva, Dubrovnik, 1889. [pretisak: Pergamena, Zagreb, 2009].
- 21/ Ivo PRANJKOVIĆ (prir.) Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 39, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- 22/ Ivo PRANJKOVIĆ, *Filološki vjekopisi*, Disput, Zagreb, 2006.
- 23/ Bogoslav ŠULEK, "Obrana ahavaca", *Književnik*, god. I, sv. 2, 1864, str. 283–291 [također u: Ivo Pranjković (prir.) Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 39, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 208–231].
- 24/ Adolfo VEBER TKALČEVIĆ, "Odgovor na 'Naš pravopis'", *Književnik*, god. I, sv. 2, 1864, str. 181–186.
- 25/ Adolfo VEBER TKALČEVIĆ, "O našem pravopisu. Odgovor g. Jagiću", *Glasonoša*, 1864. [također u: Ivo Pranjković (prir.) Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 39, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 349–374].
- 26/ Zlatko VINCE, "Jagić u povijesti hrvatskoga jezičnog standarda", *Jagićev zbornik*, ur. Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Nullo Minissi, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986, str. 159–180.
- 27/ Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Treće, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002.
- 28/ Silvana VRANIĆ, Lada BADURINA (prir.) Dragutin Antun Parčić, Marcel Kušar, *Izabrani radovi i pisma*, Stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 135, Matica hrvatska, Zagreb, 2017.

SUMMARY

IN OPPOSITION BECAUSE OF ORTHOGRAPHY: VATROSLAV JAGIĆ BETWEEN “ETYMOLOGY” AND “PHONETICS” IN CROATIAN ORTHOGRAPHY

The treatise *O pravopisu* ('On Orthography') (1864), that Vatroslav Jagić wrote when he was only twenty-six, has a prominent place not only in his opus, but also in the wider context of the events that took place on the 19th century philological scene for various reasons. It enabled the young Jagić to introduce himself as an exceptional philologist whose well-founded arguments managed to seriously shake the foundations of the renowned Zagreb Philological School as well as the until then absolute authority of Adolfo Veber Tkalčević. At the same time, Jagić's support of (moderately) phonological orthography encouraged the Croatian Vukovians who were in favour of phonological ("phonetic") orthography. However, Vatroslav Jagić himself was reserved towards both extremes and he stressed that neither of the two orthographic principles – morphonological ("etymological") or phonological ("phonetic") – can be fully implemented. In addition to this treatise, Jagić's opinions on Croatian orthography can also be found in his later works, which also include reviews of some of the major works by the Croatian Vukovians.

Key Words: Vatroslav Jagić; Croatian orthography; Zagreb Philological School; Croatian Vukovians; morphonological orthographic principle; phonological orthographic principle.